

שאומר לו 'טעמא דבני מערבא קאמרינן' גילה לו הטעם, שהלא בני מערבא חילקו בין קרן לרבית, הרי שלדעתם לא כל מה שכתוב בשטר נחשב כמוחזק [ואף על פי שסוברים שעבודא דאורייתא], ולפי זה יש סברא לחלק בין גבו מעות לגבו קרקע; רבה הולך אחר עיקר שעבוד דהיינו קרקע, ורב נחמן הולך אחר מה שנתן לו המלוה דהיינו מעות (עפ"י רשב"א. וע' גם בתו"ח. הסבר נוסף ע' בעליות דרבנו יונה).

(ע"ב) 'דבר זה נפתח בגדולים ונסתיים בקטנים' — רשב"ם פירש שאמר כלפי עצמו, שמפרש דברי ה'גדולים' — רב הונא — שהתחילו לפרש ולא סיימו (וכן פירש הריטב"א).

ויש מפרשים שרבי אלעזר תלה המחלוקת המאוחרת של רב הונא ובני מערבא, במחלוקת קדומה של רבי ורשב"ג לקמן (קלוז). ב'נכסי לך ואחריך' לפלוגני' וירד הראשון ומכר, האם השני מוציא מיד הלוקחות אם לאו; רב הונא סבר כרבי שהשני מוציא מידם, כי האומר אחריך כאומר מעכשיו דמי, הלכך השני מוחזק. ובני מערבא סברו שאינו מוציא, וכן פסק רבה להלכה — כרשב"ג (עפ"י ר"י בן מגאש, וכן הסכים הרי"ד. וכן פרש הרמ"ה וגרס 'דבר זה נפתח בגדולים ונסתם בקטנים' — ויש לפרש שמחלוקת התנאים מפורשת ופתחה ואילו מחלוקת האמוראים סתומה).

לשני הפירושים משמע שרבי אלעזר אינו מבני מערבא אלא בא לפרש דבריהם. וצריך לומר שאעפ"י שהסיקו בסנהדרין (יז): 'שלחו מתם' — רבי אלעזר, במקום שמבואר להפך לא נאמר הכלל.

'מסתברא טעמא דבני מערבא, דאי קדים סבתא וזבנא — זבינה זביני' — אף על פי שאסור לה למכור, ואפילו המשיא לה עצה למכור נקרא רשע ערום (כדלהלן קלוז), הואיל ואם מכרה מכור — הרי זה 'מוחזק'. מכאן תמה מהרי"ל (בשו"ת עו) על דברי האומר שהטעם במכירי כהונה שנחשב 'מוחזק', משום שאסור לבעל הפירות לחזור בו וליתן לאחרים. והרי מכאן מוכח שהאיסור אינו גורם המחשיבו למוחזק. ויש סוברים שמכירי כהונה שאני (כמובא לעיל כג: וע"ע ביישוב קושית מהרי"ל, בשו"ת אבני נזר (ח"מ מט מחודש ז); שבט הלוי ח"ו רלו, ה).

וע"ע בשו"ת דובב מישרים ח"א קיג שהביא כמה דוגמאות לסברא זו, שכיון שבדיעבד חל הדבר, נחשב בר הכי.

דף קכו

'ליתן לו דמי היזק ענביו' — הרשב"ם פירש אם נתקלקל היין, משלמים לו כדמי ענבים (ולזה הסכים הריטב"א. וכ"כ הרי"א ז). ואילו הרמ"ה פירש ללא קלקול, שהרי אילולא דרכום היה הוא נוטל פי שנים בענבים ועושה יין משני חלקיו, ועתה שדרכו ומנעו ממנו מליטול פי שנים ביין, חייבים לשלם לו כשיעור שהזיקוהו בענבים בשל מניעת חלקו משבח היין. (ע"ע במאירי פירוש נוסף).

'קא סבר אין לו לבכור קודם חלוקה' — מרשב"ם (ומתוס' ד"ה והלכתא) משמע שלכך אין יכול למחול על חלקו, שכשם שאין אדם מקנה דבר שלא בא לעולם, כך אין יכול למחול עליו. [ומדין סילוק אי אפשר — שאין אדם מסתלק אלא מדבר שיכול לזכות בו עתה, אבל אם אין לבכור קודם חלוקה, הלא אף אם ירצה לזכות עכשו אין יכול, הלכך אין סילוקו סילוק. ר"ן].

(וכן הביא הרמ"א (חז"מ רט, ד) מתשובת הר"ן, שאין מועילה מחילה בדבר שלא בא לעולם).

אבל הרשב"א והריטב"א כתבו שאם ויתר בפירוש על הכל — ויתר, שהרי 'מתנה' קרייה רחמנא ויכול אדם לוותר על מתנה קודם שתבוא לידו. לא נחלקו אלא במה שמוכח מתוך מעשיו הסתומים; שהרי במה שיש לו לאדם הוא מוותר ולא במה שאין לו, הלכך אם נוקטים שיש לבכור חלק בכורה קודם ירושה — גם זה כלול בויתורו, ואם לאו — אינו כלול.

'קא סבר יש לו לבכור קודם חלוקה' — ואם תאמר הלא מתנה קרייה רחמנא ואין אדם מקנה או מוחל מתנה שעדיין לא באה לידו? יש לומר 'מתנה' היא עד שיאמר רוצה אני בה, לפיכך אם גילה בדעתו שרוצה בה — זכה ומכירתו מכירה. וכן אם אמר איני נוטלה — רשאי, כמו מי שזיכוחו במתנה על ידי אחר וכשנדוע לו צווח ואמר איני רוצה, לא זכה בה (עפ"י ר"ן. ויסוד הדברים ברמב"ן. והוסיף הר"ן לפי זה שהמוכה לאחר וקודם שנודע לו שבחו הנכסים, כגון חפירה והוי שיבולי — אותו שבה שייך לנותן, כבנידוננו. וכבר עמדו האחרונים (ע' נתי"מ רע"א סק"א) מדוע לא יזכה בשבח למפרע, שהרי לכאורה כשנתרצה חלה הזכיה משעה ראשונה. ע' בזה בקהלות יעקב למהריט"א (תוספת דרבנן ז, קיט); אבני נזר או"ח שלו, אה"ע קנו, יא קצד, ד; בית ישי עב, א). ויש אומרים שרק לענין השבח דנים כמתנה שאין זוכה בה עד שתבא לידו, אבל עיקר הנכסים יש לו (עפ"י ר"ף רשב"א ועוד. והרמ"ה הקשה, אם קנה קנין גמור בעיקר הממון, הרי כשהשביח שלו השביח. ובקהלות יעקב (ב"ב ט) פירש שיטה זו, שקודם חלוקה זוכה הבכור בקנין הגוף בלבד, אבל בקנין פירות כולם שוים עד שעת חלוקה, וזה נלמד מן הכתוב 'בכל אשר ימצא לו', מכך שמיעט הכתוב מלוה ושבח. [וכן נראה מדברי נתיבות המשפט רע"א סק"א]). והרמ"ה פירש שיש לו לבכור קודם חלוקה זכות בעלמא בנכסים אך לא קנין גמור [שכן מיעטה התורה מבכל אשר ימצא לו], הלכך יכול למכור או למחול אותה זכות, אבל שבה אין לו עד שעת חלוקה. [ואף הלוקח אין לו אלא אותה זכות שהיתה למוכר ולא קנין גמור, ואם השביח קודם חלוקה — אין לו ללוקח באותו שבה].

וע"ע בהרחבת שיטות הראשונים, בקהלות יעקב — ב"ב ט.

(ע"ב) 'האומר איש פלוני בני בכור לא יטול פי שנים... לא אמר כלום, שהתנה על מה שכתוב בתורה' — אף על פי שאין כאן תנאי כלל אלא אמירה בעלמא — מכאן הוכיח הקצות-החשן (רט סק"א) שכל האומר נגד דין תורה אפילו לא היה זה תנאי בשעת מעשה, הרי זה בכלל 'מתנה על מה שכתוב בתורה'. (ולשון 'תנאי' מצינו לאו דוקא כלפי דין תנאי, כגון 'מפני שהוא תנאי ב"ד' — כלומר אמירה ותקנה קבועה שתקנו).

ואולם בתוס' בכתובות (נו. ד"ה טעמו) משמע שזוהו דין הנלמד מתנאי בני גד ובני ראובן כשאר משפטי התנאים.

ונראה לפרש, הרי ישנם לשונות המועילים בתנאי, כגון 'על מנת שתמחול' 'ע"מ שלא תשמיטני בשביעית', ואם כן מדוע בכל מתנה על מה שכתוב בתורה לא נתרץ דיבורו על האופן המועיל — על כרחך לומר שברדין זה נכלל שכל האומר לשון המשתמעת נגד דין התורה דבריו בטלים ואין מתרצים דיבורו. כך קים להו לחז"ל מגמרא או מסברא. ומעתה יתפרשו דברי המשנה, הרי אילו היה מנחיל לשאר בניו — דבריו קיימים לרבי יוחנן בן ברוקא, ומדוע לא נתרץ דיבורו בלשון המועיל — אלא הואיל ואמר בלשון המשתמע שאומר נגד דין תורה, אין מתרצים דבריו (עפ"י בית ישי סג הערה א — עפ"י תורא"ש כאן).

ע"ע: מגיד משנה אישות יב, ט; מחנה אפרים זכיה ומתנה י-יא.

עוד בדין 'מתנה על מה שכתוב בתורה' — ע' במובא בקדושין יט:

'התם ידעה וקא מחלה הכא לא קא מחילי' — הרשב"ם פירש ששתיקת הבן אינה כמחילה, שאינו רוצה להכעיס את אביו לכך שותק. ומשמע מדבריו שאם מחל בפירוש — הרי זו מחילה. ושאר ראשונים חולקים וסוברים שאין אדם יכול למחול בחיי אביו על ירושתו העתידה, שהרי אינו שלו עדיין וכשמת הוא יורשו מאליו. ופירש הרשב"א שלרבותא אמרו בגמרא שאפילו אם מחילתו מחילה הרי כאן לא מחל. וכל שכן שאפילו מחל לא עשה כלום. והרמ"ה פירש דברי הגמרא כך: גבי שאר וכסות, הלא בזמן הקדושין הוא משתעבד לה, ובאותה שעה הוא מתנה והיא מוחלת, לכך תנאו קיים. אבל כאן הלא ממתי ראוי הבן לירושה, משעה שנולד, ובאותה שעה לא מחל, והרי לא על דעת תנאי זה הוא נולד (וע"ע ריטב"א וש"ר ובחדושי רעק"א באריכות).

ואף בדעת הרשב"ם פירש האור-זרוע שכוונתו כנראה לבכור בחלק בכורתו בלבד, שהואיל וקראתו תורה 'מתנה' — יכול למחול [בין אם נפרש כדעת קצוה"ח (רע"ה סק"ג) שיכול הבכור להסתלק מבכורתו בחיי אביו, ובין אם נפרש כהנתיבות (שם סק"ט) שאין יכול אלא למחול לאביו שיוכל להעביר בכורתו ממנו]. אבל שאר יורשים אי אפשר להם להסתלק מדין ירושה.

'שכחת ברי דבוכרא הוא ומסי רוקיה' — פירש המאירי שיש כאן דבר חידוש; 'אפילו לא הוחזק לנו אלא מצד דברים המוניים ובלתי אמתיים, כגון שהיו תובעין את רוקו לרפואות רגילות אצל ההמון בזמנים הקדומים היו צריכין בהם לרוקו של בכור לאביו — סומכין על אותה חזקה בלא עדות אחרת, וכן לכל כיוצא בזה...!'

דף קכז

'המפלת טומטום ואנדרוגינוס' — היה יכול לומר 'היולדת טומטום...'. אלא נקט 'מפלת' משום רישא דמתניתין 'המפלת מין בהמה חיה ועוף... המפלת שפיר כו'. והרמב"ם ז"ל בהלכותיו (איסורי ביאה י) נקט 'ילדה' (תורת חיים).

'תנא ספוקי מספקא ליה ולחומרא' — ואם תאמר אם כן מדוע תשב לזכר ולנקבה, הלא יש כאן שני ספקות, ספק לידה ספק אינה לידה, ואם תמצי לומר לידה, ספק זכר ספק נקבה. וקיימא לן (בזבחים עד) כל ספק ספקא לקולא חוץ מעבודה זרה? ויש לומר שזו אינה קושיא, כי בגלל ספק אחד נעשית טמאה, והספק השני הריהו עומד בפני עצמו, שכיון שהיא טמאה ואין אנו יודעים אם זכר אם נקבה — חוששת לשניהם, שעתה לגבי זה ספק אחד הוא (ריטב"א).

והתוס' בנדה (כט.) כתבו טעם אחר; אין להקל כאן בספק ספקא, כי אז יצאו תרי קולי דסתרי אהדדי. ע"ש. וע"ע בענין זה בתוס' ב"ק יא. ובמובא ביוסף דעת שם.

'הדר אוקי רבא אמורא עליה ודרש דברים שאמרתי לכם טעות הן בידי...'. — ע' במובא ביוסף דעת קדושין לב: על תופעת החזרות בדברי רבא.